

MEZEI PÉTER

SOMLÓ BÓDOG

(1873–1920)

I. Életrajz¹

A jelen tanulmányt tartalmazó kötet *Somló* Bódog halálának 100. évfordulóján jelenik meg. E szakmai életrajz ennek apropóján kétszeres örömmel vállalkozik *Somló* Bódog jogbölcséleti (jogsociológiai és jogfilozófiai) munkásságának vázlatos ismertetésére. Részletes és alapos kifejtésre ugyanakkor legalább három okból nem nyílik lehetőség.

Egyrészt a szűkös terjedelmi keretek okán is az alábbi tanulmány csak a somlói életmű legfontosabb állomásait érinti majd, számos munkáját nem nyílik lehetőségünk részletesen bemutatni. *Somló* Bódog tudományos életművében vegyesen lelhetők fel kevésbé fajsúlyos (visszhangtalan), idejétmúlt és nemzetközileg is zajos sikert arató tételek. E tanulmány érdemben főleg az utóbbira fókuszál.

Másrészt *Somló* jelentősége a magyar jogbölcséleti gondolkodásban nem mérhető csupán megjelent tanulmányaival. Ha másról nem is, a *Huszedik Század* és a *Társadalomtudományi Társaság* történetében játszott szerepéről, a tudományos/akadémiai szabadságot is célkeresztjébe emelő „*Somló-afférről*” mindenféleképpen szükséges röviden megemlékeznünk.

Harmadrészt *Somló* tudományos munkásságának alapos feldolgozására már sokan vállalkoztak, így az ismétlések elkerülésére is ügyelni kívánunk. Az alábbi elemzésnél is figyelembe vett források alapvetően három hullámban láttak napvilágot.² Először *Somló* Bódog halálát követően „legkedvesebb kolozsvári tanítványa”,³ *Moór* Gyula foglalkozott szellemi örökségével. A második hullámot a szocializmus második felében jelentkező „Somló reneszánsz” képezi. Ekkor számos elemzés született életútjáról és főbb műveiről. Végül a rendszerváltást követően kezdődött meg *Somló* munkásságának legalaposabb feltárása, elemzések és a somlói kéziratok széleskörű publikálásával. Ez a

¹ *Somló* Bódog életrajza átfogóan az alábbi források együttes megismerésével válik lehetővé: SZEGŐ 1976, 420–421. pp. SZABADFALVI 2011, 155–171. pp. SZABADFALVI 2016, 215–221. pp. TAKÁCS 2016a, 191–223. pp. TAKÁCS 2016b, 3–71. pp.

² Vö. különösen: SZABADFALVI 2016, 215–216. pp. 6. lj. TAKÁCS 2016a, 218–222. pp.

³ SZABADFALVI 2016, 220. p.

trend napjainkig is kitart, amit tudományos munkásságának csúcseke, a *Juristische Grundlehre* 2017-es centenáriumi tudományos megemlékezése tetőzött be.⁴

Mindezekre tekintettel az alábbiakban tekintem át *Somló* Bódog életútját, szakmai kiteljesedését, ismertetem legfontosabb munkáinak velejét, hogy ezáltal is leróhassuk tiszteletünket „a magyar jogbölcséleti hagyomány legelismertebb alakj[a]”⁵ előtt, akit még a szocialista korszak kutatói is a századfordulós Európa tudományos életének „egyik legeredetibb és legérdekesebb alakjának” tituláltak.⁶

Somló Bódog Felix *Fleischer* néven 1873. július 21-én „közepes jövedelemmel és közepes műveltséggel”⁷ rendelkező polgári családba született Pozsonyban. Édesapja, *Fleischer* Leopold, a Cs. kir. szab. osztrák Államvasút Társaság (mely később, 1883-tól, Osztrák-Magyar Államvasút Társaság név alatt működött) vasúti tisztviselője; édesanyja, *Weinberger* Jozefin volt. Szülei izraelita vallásúak voltak, így őt is e felekezet anyakönyvében regisztrálták, ám *Somló* 1891-ben önszántából áttért a római katolikus hitre. Ezzel egy időben előbb *Fleischer* Bódogra, majd *Somló* Bódogra módosította a nevét. Elemi iskoláját Budapesten, gimnáziumi tanulmányait Zsolnán, Trencsénben és Temesváron végezte. Bár egy 1913-as, saját maga által írt életrajzi szócikkben nem tett róla említést,⁸ magyar jogi tanulmányait a budapesti Magyar Királyi Tudományegyetem jogi karán kezdte. Egy szemeszter elteltével és a család újabb (ezúttal Temesvárról való) költözésének köszönhetően azonban a kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem jogi karán folytatta és fejezte be jogi tanulmányait. Jogtudományi doktorátusát 1895-ben, államtudományi doktorátusát pedig 1896-ban szerezte. 1895 és 1896 során egyévnyi sorkatonai szolgálatot teljesített, illetve nyolc hónapig ügyvédjelöltséget is vállalt Kolozsváron. *Pikler* Gyula javaslatára az 1896/1897-es tanév őszi (téli) félévét Lipcsében, a tavaszi (nyári) szemesztert pedig Heidelbergben töltötte állami ösztöndíjas hallgatóként. Hazatértét követően 1898 és 1903 között Budapesten az Államvasút Társaság Központi Igazgatóságán helyezkedett el. Előbb segédfogalmazóként, majd 1901-től fogalmazóként dolgozott.

A tudományos munkásság iránti elkötelezettsége jegyében (egyúttal felismerve a gyakorlati jogászság iránti érdeklődésének teljes hiányát) mindent megtett annak érdekében, hogy a lehető leghamarabb katedrához jusson. Az akkori szabályok értelmében erre csak habilitációt követően kerülhetett sor. Elsőként jogbölcslethez habilitált Ko-

⁴ Ennek méltó megünneplése céljából az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézete 2017. november 10-én háromnyelvű előadásokat tartalmazó konferenciát szervezett Budapesten. L. <https://jog.tk.mta.hu/esemeny/2017/10/juristische-grundlehre-100> (Letöltés idejé: 2019. december 17.)

⁵ SZABÓ 2016, 239. p.

⁶ BODZSONI 1975, 140. p.

⁷ TAKÁCS 2016a, 192. p.

⁸ „1. Születtem Pozsonyban, 1873. júl. 21. – 2. A gimnáziumot Zsolnán, Trencsénben és Temesvárt, jogi tanulmányaimat Kolozsvárt, Lipcsében és Heidelbergben végeztem. – 3. 1899-ben a kolozsvári egyetemen a jogbölcsészet magántanára, 1903-ban a nagyváradai jogakadémia tanára, 1905-ben pedig a kolozsvári egyetemen a jogbölcsészet és a nemzetközi jog tanára lettem s jelenleg is az vagyok. – 4. A következő folyóiratoknak vagyok munkatársa: Jogállam, Huszadik Század, Athenaeum, Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie, Grünhuts Zeitschrift für das private und öffentliche Rechte. – 5. Munkáim jegyzéke: A nemzetközi jogbölcsészet alapelvei. 1898; Állami beavatkozás és individualizmus, 1903; Zur Gründung einer beschreibenden Soziologie. Berlin, 1909; Der Güterverkehr in der Urgeellschaft. Bruxelles. 1909; Az érték problémája. Budapest, 1911.” L. TAKÁCS 2016a, 191. p. Részben idézi még SZEGŐ 1976, 420–421. pp.

lozsváron 1899-ben, majd három évre rá politikatudományból teljesített újabb habilitációt. Az ily módon elnyert magántanári címe azonban továbbra sem jelentett főállású egyetemi munkát. Három ízben is elutasították (sok esetben csekély hátszéllel kísért) felvételi jelentkezését oktatói pozícióra (a máramaroszi, a pécsi és a pozsonyi jogakadémiákon).⁹

A tudomány iránti elkötelezettségét azonban már ekkor igazolta azzal, hogy – még az Államvasút Társaság segédfogalmazójaként – 1900-ban központi szerepet vállalt az első jelentős magyar jogszociológiai folyóirat, a *Husadik Század* elindításában. 1913-ban megfogalmazott, már hivatkozott rövid lexikoni életrajzában a *Jogállam*, az *Athenaeum*, az *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie* és a *Grünhuts Zeitschrift für das private und öffentliche Rechte* című folyóiratok „munkatársának” is nevezte magát. Ugyancsak központi szerepet töltött be – *Harkányi* Edével és *Pikler* Gyulával egyetemben – a *Társadalomtudományi Társaság* 1901-es megalapításában, amelynek működésében – 1913-ig – számos funkciót ellátva vállalt aktív szerepet.

Végül 1903-ban nyerte el jutalmát kitartó fáradozása, amikor a Budapestre távozó Nagy Ernő közjogász helyét elfoglalva a nagyváradi jogakadémián megkezdhetette oktatói munkáját politika, magyar közjog és enciklopédia témakörökben. Nem sokkal később, 1905-ben a kolozsvári egyetem felkínálta számára a nyugdíjba vonuló *Werner* Rudolf katedráját.¹⁰ Előbb nyilvános rendkívüli, majd 1909-től nyilvános rendes tanár lett. 1918-ig a jogbölcsezet és a nemzetközi jog tanáráként dolgozhatott Kolozsváron. 1916-ban a Kar dékánjává is választották, e megbízatása az akkori hagyományoknak megfelelően egy évre szólt.

1918 késő őszen – Erdély román megszállását követően – áttelepült Budapestre, kolozsvári katedráját *Moór* Gyulára hagyta. A budapesti jogi karon – kormányzati támogatást is élvezve – 1918. december 3-án nevezték ki professzorrá, esküjét december 20-án tette le. 1919 elején azonban az országos politika mély sebeket hagyott az akadémiai szabadságon. *Kunfi* Zsigmond oktatási miniszter hét új professzort nevezett ki a jogi karra (köztük *Jászi* Oszkárt is, aki *Somló* Bódogot követően a *Husadik Század* főszerkesztője volt), ám e kinevezés az egyetemi szokásoktól (kinevezési eljárásrendtől) eltérő módon történt, s ezért dühös tüntetésekhez vezetett a jogi karon. Ennek keretében *Somló* Bódog – szembe kerülve számos korábbi barátjával, különösen *Jászi* Oszkárral – az egyetemi autonómia elvét támogatva ellenezte a kinevezési eljárást, később pedig már a kari tanácsai munkától is távol tartotta magát.¹¹ A forradalmi időszak elteltével a jogi kar valamennyi 1918. október 31. és 1919. március 21. közötti kinevezés felülvizsgálatáról döntött. Az említett hét professzort megfosztották a katedrájától, *Somló* Bódog kinevezését azonban „fenntartandónak” nyilvánították.¹² Ám az egyetemi autonómia elleni újabb támadásként a tanácsköztársasági kormány 1919. április 7-én kelt intézkedése nyomán valamennyi előadást, alapvizsgát és szigorlatot ideiglenesen, majd véglegesen

⁹ E sikertelen próbálkozásokat illetően I. TAKÁCS 2016a, 193–194. pp. A máramarosi sikertelen próbálkozásról a szüleihez írt levelét I. TAKÁCS 2016b, 35–37. pp.

¹⁰ SZABADFALVI 2016, 217. p. *Werner* Rudolf volt az egyike annak a két professzornak, aki 1899-es jogbölcseleti habilitációja során elbírálta (ténylegesen méltatta) *Somló* addigi munkásságát. L. SZABADFALVI 2016, 216. p.

¹¹ SZABÓ 2016, 246. p.

¹² TAKÁCS 2016a, 210–214. pp.

megszüntettek. A cél ezzel az volt, hogy a budapesti jogi kart „szakképző-intézetté” züllesszék.¹³

1920 szeptemberében végrendeletet tett, melyben – elvált és gyermektelen lévén – a Területvédő Ligát jelölte meg javai örökösének. Könyvtárát és kézíratait Moór Gyulára hagyta. 1920. szeptember 26-án a románok által megszállt Kolozsvárra utazott, ahol két nappal később a Házsongárdi (román nyelven központi) temetőben, édesanyja sírjánál önkéntesül vetett véget életének. Ugyanitt helyezték örök nyugalomra.

Életének egyetlen történő lezárását a *Somló* Bódog munkásságát kutatók számos okkal próbálják magyarázni. Bár egyértelmű választ nehéz volna találni, számos ok is közrejátszhatott végső döntésében, melyek – különösen életútját, a kor politikai nehézségeit és tudományos elveit is figyelembe véve – valóságos háttérrel kínálhatnak öngyilkosságának megértésében. Egészen pontosan *Somló*nak nem született gyermeke, ugyanattól a nőtől pedig kétszer is elvált. Bátyja (Gusztáv) ugyancsak eltolta magát az életet. A „régí rend” szerinti Kolozsvár elveszett, ám új, budapesti állása sem hozott megnyugvást és kellő alkotói szabadságot számára.¹⁴ Az 1918-1919-es forradalmi hangulat erkölcsi értékrendjével nem állt összhangban, és a formálódó (antiszemita) Horthy-rendszer is távol állt kozmopolita, európeér jellemétől. Arra nézve nincsenek meggyőző bizonyítékaink, hogy zsidó származása, korai kikeresztelkedése ellenére, ténylegesen szült-e benne feszültséget. Különösen érdekes lehet ebből a szempontból, hogy épp azon a napon (1920. szeptember 26-án) indult Kolozsvárra, mikor kihirdetésre került a Horthy-rendszer híres (hírhedt) 1920: XXV. törvénycíkje, amely bevezette a *numerus clausus*-t, vagyis a „nemzetiségi arányoknak” megfelelő részvétel lehetőségét a felsőoktatásban. Még sincs semmi okunk azt hinni, hogy ez a jogszabály váltotta ki *Somló* végső elkeseredését.¹⁵ Egyrészt a budapesti jogi kar már 1919-ben saját belső „zsidóellenes” határozatával korlátozta a felvehető hallgatók körét,¹⁶ másrészt *Somló* korábbi végrendelete is arra enged következtetni, hogy a nagy döntést már a *numerus clausus* törvény kihirdetése előtt meghozta. Sokkal inkább tűnik mérvadónak az, amire *Takács* Péter meggyőzően utalt: *Somló* tudományos munkásságának fókuszában mindenkor a „helyes cselekvés kérdései” álltak.¹⁷ Egy ilyen személyes sorstragédiákkal terhelt időszakban, vészterhes korban, a tudományos szabadság beszűkülése mellett elképzelhető, hogy *Somló* számára kizárólag az öngyilkosság tűnt „helyes” megoldásnak.¹⁸

¹³ SZABÓ 2016, 247. p. Ahogy *Somló* a naplójában tömören megállapította: „[a] jogi kar felszámolva”. L. uo.

¹⁴ *Somló* Bódog a naplójába 1919. február 10-én az alábbi bejegyzést tette: „Az aktivitás, a cselekvés világa, a maga százféle követelményével, amelyet a benne élőkkel szemben támaszt, alapvető irracionálisával, amely ott is folyvást elhatárolásokat követel, ahol ésszerű döntést hozni nem lehet, mivel képtelenség minden tényezőt számításba venni – ez a világ az én legádázabb ellenségem, már a fuvallata is méreg az én számomra. Ez a világ a szellemi koncentráció, az elmélyedés és magabaszállás esküdt ellensége.” L. TAKÁCS 2016a, 213. p. Hasonlóképp vélekedik Szabó Miklós is, aki *Somló* habitusának velejét úgy ragadja meg, hogy „keresi a tudomány művelésének lehetőségét ígérő nyugalmat, s menekül a nyugalmat feldúló és a tudós életet ellehetetlenítő (köz- és magánéleti) turbulenciák elől”. L. SZABÓ 2016, 242. p.

¹⁵ SZABÓ 2016, 254–255. pp.

¹⁶ Uo. 254. p.

¹⁷ TAKÁCS 2016a, 215. p.

¹⁸ A különböző értelmezéseket l. uo. 215–218. pp.

II. Tudományos munkásság

Somló Bódog munkásságát sok szempontból „korszakalkotónak” nevezhetjük, mégis szerencsésebb volna talán úgy fogalmazni, hogy az „korszak-elhatároló” volt. Az ő nevéhez köthetjük az Európában a 19. század végén teret nyerő, és a hagyományos természetjogi és pozitívista jogbölcséleti megközelítéseket háttérbe toló neokantiánus irányzat magyarországi meghonosodását. E 20. század második évtizedére tehető fordulatot megelőzően a magyar jogbölcséleti gondolkodást nagyban áthatotta a naturalista (természettudományos) pozitívizmus, illetve az evolucionizmus; a legfontosabb jogbölcséleti irányzat pedig *Pikler Gyula* belátásos jogelmélete volt.¹⁹ Maga *Somló* is az utóbbi irányzatok – tovább *Herbert Spencer* individualizmusának a – hatása alatt kezdte meg tudományos munkásságát a 19. század végén. Ugyanakkor az is igazolást nyert, hogy *Somló* 1896-tól kezdve forgatta *Immanuel Kant* munkáit.²⁰ E széleskörű alapokból emelkedett ki végül *Somló* neokantiánus álláspontja főművének, a *Juristische Grundlehre* 1917-es megjelenése révén.

Az alábbiakban tekintsük át *Somló* tudományos munkásságának korszakait, legfontosabb műveit, tudományteremtő munkásságát és a korszakos jelentőségű „*Somló-affér*” részleteit.

1. Somló Bódog alkotói korszakai

A *Somló* Bódog tudományos munkásságát kutatók körében rendre felmerül az a gyakorlati jelentőségű kérdés, hogy *Somló* pályáját hány korszakra lehet (vagy kell) bontani.²¹ A hagyományos (*Szabó* Miklós szavaival élve „közhelyszerű”²²) tételt *Moór Gyula* indította útjára. E szerint *Somló* munkássága két nagy korszakra osztható: „*Somló* Bódognak az 1896-tól 1920-ig terjedő 24 évnyi irodalmi munkásságán belül két nagy szakasz különböztethető meg. Mindkét pályaszakasz, az átmenetet leszámítva, hozzávetőlegesen egy évtizedet ölel át a munkásságából. Az első periódusban *Somló* *Herbert Spencer* hatása alatt állt, s tudományos érdeklődése elsősorban szociológiai kérdésekre irányult. A második szakaszban a kanti filozófia alapjaira helyezkedett és tudományos érdeklődése a jog alapfogalmai, valamint egyre növekvő mértékben a filozófiai problémák körül forgott.”²³ *Moór* az említett eltávolodási/váltási periódust 1907–1910 közé tette, kiemelve az 1909-1910-es éveket, amikor *A jog értékmérői* című munkája német, majd magyar nyelven is megjelent.²⁴ Az ezt követően kibontakozó második korszakot a *Rudolf Stammler* nevével fémjelzett neokantiánus álláspont elfogadása jellemezte.²⁵ Ebben a periódusban jelent meg *Somló* életművének legfontosabb eleme, az 1912-ben megkezdett, 1916-ra befejezett, ám napvilágot csupán 1917-ben látott *Juristische Grundlehre*.

¹⁹ *Pikler Gyula* elméletének ismertetését l. SZABADFALVI 2011, 97–108. pp.

²⁰ SZABÓ 2016, 243. p.

²¹ BODZSONI 1975, 123–143. pp. SZABÓ 2016, 240–242. pp. TAKÁCS 2016a, 206–207. pp.

²² SZABÓ 2016, 240. p.

²³ *Moór Gyula* előszavát l. SOMLÓ 1926, 4. p.

²⁴ Magyar nyelven lásd: SOMLÓ 1910.

²⁵ SZABADFALVI 2016, 217. p.

E kánon, mely a szocializmus időszaka alatt is teljes elfogadást nyert,²⁶ napjainkra sok szempontból meghaladottá vált.²⁷ Egyrészt meggyőző érvek szólnak amellett, hogy *Somló* munkássága két korszaka nem határolható el „élesen” egymástól. Már az első korszakban jelentős kritikát fejtett ki *Somló* a belátásos jogelmélettel szemben, és ugyancsak az első korszak végén tetten érhetők számottevő neokantiánus hatások. *Somló* eltávolodása az első korszaktól ezért világosan több lépcsőben, fokozatosan valósult meg.²⁸

Ennél is fontosabb azonban az a vélemény, melyet az 1970-es évek óta *Szegő* Katalin hangsúlyozott.²⁹ E szerint a *Juristische Grundlehre* megjelenését követően *Somló* értéktani elemzéseket kívánt végezni, s ennek előtanulmányaiként születtek etikai (filozófiai) kéziratai, melyekre *Somló Prima Philosophia* címen hivatkozott. Ahogy azt *Szabó* Miklós idézi: „[m]egvan az alaptan, jöhet az értéktan/erkölctan”.³⁰ *Szegő* Katalin szerint „[e]zt a második fordulatot akkor is észre kell vennünk, ha nem olyan látványos, mint az első, ugyanis csak így érthetjük meg, hogy a somlói életműben a kantianizmus két különböző változata érvényesült: a badeni típusú neokantianizmus (ehhez számítom *Kelsen* jogfilozófiáját is), valamint a kantianus indíttatású ismeretkritika, amely inkább a fenomenológiával rokon.”³¹ Másként megfogalmazva, az első korszakot a szociológiai/pozitivistá gondolkodás jegyében tekinthetjük *Somló* „ténytanának”, a második neokantiánus korszakot *Somló* „alaptanának”, s ezt követte volna az „értéktan.”³² E harmadik korszak azonban egyértelműen befejezetlen maradt. Etikai elemzéseivel megrekedt, habár *Moór* Gyulának írt levelei szerint a mű 1919 februárjára „nagyreszt készen is volt.”³³ Ahelyett azonban, hogy kéziratait sajtó alá rendezte volna, váltott, és 1918-ban ugyancsak megkezdett államelméleti kéziratain dolgozott tovább. Ezeket azonban ugyancsak befejezetlenül hagyta az utókorra.

2. Főbb műveiről

Somló első jelentősebb jogtudományi írásai *A parlamentarizmus a magyar jogban*,³⁴ illetve *A nemzetközi jog bölcselétének alapelvei*³⁵ címmel jelentek meg. Utóbbi írása az 1899-es jogbölcséleti habilitációjának alapjául is szolgált, és még nagyban a pikleri belátásos elmélet hatását tükrözi,³⁶ habár attól már egyes elemeiben elszakadt.³⁷ 1903-

²⁶ Ennek alapjául *Szabó* Imre részletes – azonban súlyosan kritikus – hangvételű elemzése szolgál. L. SZABÓ 1955.

²⁷ Ismert azonban még olyan relatíve friss tanulmány, amely továbbra is kitart e kettős korszakolás mellett. L. SZEGVÁRI 2004.

²⁸ SZABÓ 2016, 240. p.

²⁹ „Élete legvégén általános filozófiai s főleg tudományismeretelméleti kérdések foglalkoztatták. A posztumusz mű arról tanúskodik, hogy erősen távolodik a kanti filozófiától, és a Leibniz-Bolzano-féle bölcséleti vonalat próbálgatja”. L. SZEGŐ 1976, 422. p.

³⁰ SZABÓ 2016, 244. p.

³¹ SZEGŐ 1999, 12. p. L. továbbá FUNKE – SÓLYOM 2013, 49–89. pp.

³² SZABÓ 2016, 246. és 251. p.

³³ Uo. 253. p.

³⁴ SOMLÓ 1896.

³⁵ SOMLÓ 1898. Vö. BODZSONI 1975, 125–126. pp. SZABADFALVI 2016, 216. p.

³⁶ Így „a nemzetközi jog fejlődése nem érzelmek és jogelméletek, hanem célszerűségi belátás produktuma”. L. SOMLÓ 1898, 49. p.

³⁷ Így „a szubjektív célszerűség tanából magából nem vezethető le semmilyen konkrét intézmény”. L. uo.

ban jelent meg továbbá az *Állami beavatkozás és individualizmus*³⁸ című írása, amely második, politikatudományi habilitációjának alapjául szolgált. E korai munkái hűen tükrözték a korszakot – és például a *Huszádik Század* folyóirat első évtizedét is – uraló természettudományi tudományos szemlényt, visszaköszönt belőlük az evolucionizmus, a szociáldarwinizmus és a történelmi materializmus.

Az *Állami beavatkozás és individualizmus* című írásában³⁹ például a monopolkapitalista fejlődés által kiváltott állami beavatkozásokat nem találta az egyéni szabadságokkal szembeni támadásnak. Sőt, *Spencer* individualista elméletét meghaladva úgy ítélte meg, hogy az állami beavatkozás az alkalmazkodás természettörvényének modern kori megnyilvánulásaként fogható fel. *Somló* a „jogalkotási cselekvőség”, mint a természet rendjébe való mesterséges beavatkozást is a természetes fejlődés – egyben a természetes szelekció – eredményének tekintette. Ily módon *Somló* elvetette *Spencer* azon álláspontját, hogy az állami beavatkozás a természetes szelekció akadályát képezi. Végso soron *Somló* szerint az ideális állapotot az képezi, ha az állam mindenre kiterjedő ismeretek mellett igyekszik mindenre kiterjedően beavatkozni. A végcél pedig nem más, mint „[n]övekedő állami szabályozás, növekedő politikai szabadsággal karöltve: ez a fejlődés ideálja.”⁴⁰

Ugyanezen időszakban adta ki – a már habilitált, de még katedra nélküli – *Somló* a Herbert *Spencer* gondolatait tükröző tudomány-népszerűsítő zsebkönyveit, sorban *Ethika* (1900), *Jogbölcselet* (1901) és *Szociológia* (1901) címmel.⁴¹ *Jogbölcseleti előadások* című művét⁴² pedig – a kor elvárásainak megfelelően – már katedrához jutott nyilvános tanárként hozta nyilvánosságra.⁴³ E kötetben *Somló* egyrészt a jogbölcselet általános/normatív sajátosságait elemzi, a jogbölcseletet szociológiai jelleggel felruházva; másrészt külön kötetben vizsgálja a büntetőjog jogelméleti hátterét.⁴⁴

Somló első alkotói korszakának vége nagyjából akkor vette kezdetét, mikor *Somló* érezhetően és tudatosan szembefordult korábbi mentorával, *Pikler* Gyulával. Az 1907-re és a *Huszádik Század* hasábjaira tehető eszmecsere részeként *Somló* a belátásos elmélet helyett az „objektív szociológia” tétele mellett tette le a voksát. Ezért *Somlót* éles kritikával illette *Pikler*.⁴⁵ Hasonlóan jelentősnek nevezhető a *Somló* és *Rónai* Zoltán között 1910–1911 során zajló, és ugyancsak a *Huszádik Században* kibontakozó vita, melyben a felek a „helyes jog”, mint értékmérő körüli eltérő álláspontjuknak adtak hangot.⁴⁶ Végül *Somló* 1911-ben tartott nyilvános előadást a stammleri neokantiánus álláspont elfogadásáról, és annak a tudományos munkássága alapjául vételéről.⁴⁷ Ezzel eljutotunk *Somló* második nagy alkotói korszakához.

³⁸ SOMLÓ 1903a.

³⁹ Vö. BODZSONI 1975, 127–130. pp. SZABADFALVI 2016, 217. p. TAKÁCS 2016a, 198. p.

⁴⁰ SOMLÓ 1903a, p. 175. p.

⁴¹ TAKÁCS 2016a, 198. p.

⁴² SOMLÓ 1906.

⁴³ SZABADFALVI 2016, 217. p.

⁴⁴ Vö. BODZSONI 1975, 131–133. pp. SZABADFALVI 2016, 217. p.

⁴⁵ A vonatkozó publikációkat l. részletesen: TAKÁCS 2016a, 202. p. 37. lj.

⁴⁶ *Somló* e vonatkozású fő művét l. SOMLÓ 1910. A válaszok és viszontválaszok bibliográfiai adatait l. TAKÁCS 2016a, 203. p. 38. lj. L. továbbá SZABADFALVI 2016, 218. p.

⁴⁷ Uo. 217. p. 16. lj.

E korszak – és egyben a somlói életmű – legfontosabb eleme a *Juristische Grundlehre*.⁴⁸ Könyvében Somló a jog *a priori* fogalmának és fogalmi elemeinek elemzését végezte el, és a jog *genus proximumát* igyekezett megtalálni. Ezt magában a „szabályban” lelte meg. Ennek megfelelően a jogot „empirikus-akaratí jellegű normatív szabályként”⁴⁹ határozta meg, és igyekezett elhatárolni a többi normafajtától. Ennek keretében használta a „*nomológia*” („*Nomologie*”) vagy jogszabálytan kifejezést. E jogi norma kibocsátója a jogalkotó hatalom („*Rechtsmacht*”). Somló – eltávolodva a *Jogbölcséleti előadásokat* még olyannyira jellemző jogszociológiai nézőponttól⁵⁰ –, úgy találta, hogy a „jogalkotó hatalom” parancsainak rendszerint meg kell valósulniuk; e hatalmi tényezőnek a legmagasabb fokú hatalomnak kell lennie az összes közül; az életviszonyok széles körét kell szabályoznia; állandó (tehát nem ideiglenes) jellegűnek kell lennie; nem kötődhet kizárólag egyetlen személyhez, de emberek kisebb csoportjához sem (főleg ha e személy vagy személyek a múltékony hatalmi viszonyok megtestesítői); intézményesült formában kell működnie; végül a címzettek engedelmisséget kell, hogy tanúsítsanak a szabályokkal szemben.⁵¹

Somló jogforrási hierarchiájában különbséget tett a kifejezetten kinyilvánított és a nem kifejezetten kinyilvánított elsődleges jog között, és ugyanilyen formáit ismerte el a másodlagos jognak.⁵² A bírói szokásjogot a nem kifejezetten kinyilvánított másodlagos jog kategóriájába sorolta. Ennek kialakulása két módon képzelhető el: vagy a társadalmi konvencionális szabályokat (népszokást) érvényesíti, alkalmazza, vagy saját gyakorlatot teremt. Ugyanakkor ahhoz, hogy az elsődleges szokásjog kialakulhasson (mely egyenlő érvényű a kifejezetten kinyilvánított elsődleges joggal, így akár hatályon kívül is helyezheti azt), még kell a jogalkotó deklarációja, mivel ilyen szintű jogforrást csak ő alkothat. Mi több, ha a bíró a már létező törvényektől eltér, ez még nem helyezi hatályon kívül az elsődleges jogot. Somló szerint ugyanis ebben az esetben is kell a legfőbb hatalomnak ezt eredményező aktsa.

A bírák ugyan a konkrét tartalmukkal ellentétesen is értelmezhetik a jogszabályokat, így azoktól eltérő jogalkalmazásra is lehetőség nyílik, ám erre is csak abban az esetben, ha konkrét jogszabályi felhatalmazás van rá. Ugyanezt vallja a jog kiegészítésére vonatkozóan.⁵³

Somló a következőt írta a joghézagokról: „*a jog hézagosa az azt jelenti, hogy a jog kiegészítésre szorul.*”⁵⁴ Viszont önmagában a jog hallgatása nem feltétlenül követeli meg a hézag pótlását, mivel véleménye szerint, elfogadva a jog logikai zártságának elméletét, a jog hallgatása is egyértelmű szabályozást takar. Ilyenkor a bírónak el kell utasítani a keresetet. Az tehát, hogy elismeri az említett jogszabályi rendelkezések lehetőségét, nem jelenti azt, hogy el is fogadná azt. Ő egy „joghézagra” mindenkor csak

⁴⁸ Az alábbiakban a tanulmány szerzője a *Juristische Grundlehre* Somló által magyar nyelven kivonatolt, s utóbb 1995-ben ismét kiadott *Jogbölcsészet* című változatára támaszkodott. A kötet elemzését I. különösen BODZSONI 1975, p. 138–140. SZEGVÁRI 2004, II.2. pont; SZABADFALVI 2016, 218–220. pp. TAKÁCS 2016a, 208. p.

⁴⁹ SZABADFALVI 2016, 219. p.

⁵⁰ SOMLÓ 1906, 40–77. pp.

⁵¹ SOMLÓ 1995, 23–34. pp.

⁵² Uo. 97–109. pp.

⁵³ Uo. 113–122. pp.

⁵⁴ Uo. 123. p.

jogpolitikai fogalomként koncentrált, csak úgy jelent meg gondolkodásában, mint a jog helytelenítése. Elképzelése szerint azonban jogalkalmazási hézag nincs, mivel „a fennálló jog alapján mindenkor el lehet dönteni, hogy valamely konkrét eset tiltott, parancsolt, megengedett vagy jogilag irreleváns-e.”⁵⁵ Ha tehát szükség van a jog kiegészítésére, akkor annak különböző okai lehetnek. Ha azért szorul pótlásra a jog, hogy helyes legyen: „helyességi joghézagról”, ha azonban azért, hogy alkalmazhatóvá váljon: „alkalmazási joghézagról” szólhatunk. Ez utóbbinak Somló szerint a következő változatai vannak: „amikor a bíró tisztán logikai tevékenységgel képes az alkalmazandó tételhez eljuttatni”⁵⁶, „logikai joghézagról” beszélünk. „Vagylagossági joghézag” névvel látta el azt az esetet, ha a törvény több alkalmazható tételt rögzít. Harmadik változat az „értékelési hézag”, melynek fennállása esetén a bíró erkölcsi értékelés alapján hivatott a jog kiegészítésére. Egy speciális eset az, ha ténylegesen van hézag, viszont nincs hatóság, ami kitölthetné azt (szemben az előzőekkel, ahol a bíró járhat el), így a szabály továbbra is hiányos marad. E normák tipikusan olyanok, amelyek a legfőbb hatalom kötelességét szabályozzák.⁵⁷ Mivel a törvény kizárja a kérdés legitim megoldását, a hézag csak jogsértéssel, vagyis illegitim úton egészíthető ki. Ez az „abszolút joghézag” esete.⁵⁸

A *Juristische Grundlehre* megjelenését követően neves magyar és európai kutatók gratuláltak levélben Somlónak, avagy írtak pozitív (persze nem egy esetben kritikával vegyített) recenziót a kötetéről.⁵⁹ Ahogy Szabadfalvi is megjegyzi: a monográfia „évtizedekre kötelezően hivatkozott szerzővé tette Somlót a nemzetközi jogfilozófiai irodalomban”.⁶⁰

A *Juristische Grundlehre* megjelenését követően Somló – felismerve, hogy a jogi alaptan nem kizárólag a tételes jogra szorítkozik – értéktani elemzéssel szerette volna bővíteni 1917-es kötetét. Ahogy azonban arra Moór Gyulához írt leveleiben maga utalt, e „Wertlehre” kidolgozására saját etikai, ismeretelméleti gondolatainak szisztematikus rögzítését követően kerülhet sor. Kapcsolódó kéziratait „első filozófia” („*Prima philosophia*”) néven említette kollégáinak. 1918-ban és 1919-ben azonban gyakorlatilag minden megváltozott az életében. A vesztes világháború után (és a közelgő román megszállás elől) Budapestre költözött, ám a tudományos alkotóközege ott sem maradt hábo-

⁵⁵ MOÓR 1921, 21. p.

⁵⁶ SOMLÓ 1995, 124. p.

⁵⁷ Tipikusan ilyen, ha a törvény szerint a trón csak egy dinasztiaán belül maradhat, azonban az kihal, vagy ha az uralkodó halála előtt nem nevezi meg utódját, pedig ez kötelessége volna. A példákat l. uo. 125. p.

⁵⁸ Somló joghézagokkal kapcsolatos álláspontját már 1911-ben közzétette *A jog alkalmazásáról* című tanulmányában. L. SOMLÓ 1911. Ezen álláspontja érdemben nem változott a továbbiakban. Joghézag elméletének vonatkozásában l. részletesen MEZEI 2002, 19–21. lj. és azokhoz kapcsolódó törzsszöveg; MEZEI 2003, 25–28. lj. és azokhoz kapcsolódó törzsszöveg; SZEGVÁRI 2004, 167–170. lj. és azokhoz kapcsolódó törzsszöveg.

⁵⁹ L. SZEGVÁRI 2004, 229–233. lj. és azokhoz kapcsolódó törzsszöveg; SZABADFALVI 2016, 218–2019. pp. TAKÁCS 2016a, 208–209. pp.

⁶⁰ SZABADFALVI 2016, 218. p. A legfontosabb, Somlót idéző műveket l. SZABADFALVI 2011, 164. p. 661. lj. Szabadfalvi megállapításának helytállóságát hűen igazolja, hogy még az amerikai jogfilozófus, Lon Luvouis Fuller 1969-es munkájában is elemzi, sőt kritizálja Somló álláspontját. Kritikát pedig csak olyan művek esetén szokás kifejezni, amelyet érdemben figyelembe vesz az arra reflektáló kutató. Lásd: FULLER 1969, 110–112. pp.

rítatlan. Első filozófiájának befejezésétől ekkorra elállt.⁶¹ Jegyzeteit végül Moór Gyula rendezte sajtó alá 1926-ban.⁶² E műve érdemben visszhangtalan maradt.

Budapestre való költözését követően kezdett bele életének utolsó, államelméleti jellegű tudományos projektjébe. Takács Péter szavai szerint „az államelmélet történetébe ágyazva mutatta volna be szerzőjének az államról kialakított nézeteit”.⁶³ Somló e gondolatait csaknem 600 lapból álló autográf kézírata őrzi. A mű egészében sosem lett befejezve, megjelenése is töredékes maradt 2016-ig. Somló a Platónról és a Machiavelliről írt részeket maga adta le publikálásra, ám míg előbbi nyilvánosságra kerülését még megélte,⁶⁴ utóbbi csupán halála után, Moór Gyula nekrológiát követően kapott helyet a *Társadalomtudomány* című szaklapban.⁶⁵ További töredékeket közölt Varga Csaba⁶⁶ és Takács Péter,⁶⁷ mielőtt utóbbi a teljes kéziratot megejtette sajtó alá rendezte és értő módon elemezte volna 2016-ban.⁶⁸ Ugyanezen kötet két kiváló tanulmányt is közölt Somló államelméleti értekezéseiről.⁶⁹

3. Somló tudományteremtő munkássága

Somló Bódog tudományos eredményei mellett kiemelkedő tudományteremtő munkásságot is hagyott maga után. E vonatkozásban kiemelkedik a már korábban is említett *Huszadik Század* folyóirat és a *Társadalomtudományi Társaság* elindításában és működtetésében betöltött szerepe.

A *Huszadik Század* folyóirat ötlete németországi tanulmányútjáról hazaérve, 1896-ban fogant meg benne.⁷⁰ A folyóirat alapításába kolozsvári és budapesti barátaival⁷¹ 1899-ban vágott bele, az első kötet pedig 1900 januárjában látott napvilágot. A lapnak nem csupán a nevét adta Somló, de egy ideig társszerkesztője, majd szerkesztője is volt. A lap, bár alapvetően radikális oldalról indult, mindig is nyitott maradt ellentétes álláspontot képviselők véleményének a közlése iránt. A szerkesztéstől való visszalépését követően Somló egy ideig (csökkenő intenzitással) még publikált a lapban, ám 1911-at követően nem tartott fent érdemi szakmai kapcsolatot a folyóirattal. Ezzel együtt is egy évtized alatt több mint negyven írását közölte a *Huszadik Század*. Ez az eltávolodás részben a többiekől – és általában véve a tudományos közélettől – való eltávolodásával magyarázható, másrészt azzal is, hogy épp ekkora tehető, hogy egyre nagyobb nemzetközi tekintélyre tett szert, így publikációit (talán megkockáztatható) a *Huszadik Század*-

⁶¹ SZABADFALVI 2016, 220. p. TAKÁCS 2016a, 208. és 214. p.

⁶² SOMLÓ 1926.

⁶³ TAKÁCS 2016a, 10. p.

⁶⁴ SOMLÓ 1920, 290–300. pp.

⁶⁵ SOMLÓ 1921, 41–69. pp.

⁶⁶ SOMLÓ 1981, 819–835. pp. SOMLÓ 1985a, 363–373. pp. SOMLÓ 1985b, 778–783. pp.

⁶⁷ SOMLÓ 2016, 75–87. pp.

⁶⁸ TAKÁCS 2016a.

⁶⁹ VARGA 2016, 157–167. pp. TAKÁCS 2016c, 169–187. pp.

⁷⁰ Naplójában rögzített bejegyzések szerint „Ferencz Józseffel és Kolosváry Bálinttal elhatároztuk, hogy jogtudományi folyóiratot adunk ki”, amely „érdekesebb külföldi híreket” és „tisztán tudományos tanulmányokat közölne”. Idézi: TAKÁCS 2016a, 195. p. 17. l. még SZEGŐ 1976, 422. p.

⁷¹ Utóbbiak közül érdemes kiemelni Vámbéry Rusztem és Jászi Oszkár nevét, akiktől élete végén politikai és morális okokból is végleg eltávolodott.

nál is nívósabb folyóiratok közölték. A *Husadik Századot* végül 1919-ben tiltották be, bár – mint arra Takács Péter is utalt – várhatóan betiltás híján is a megszűnés várt volna rá, köszönhetően annak, hogy a szerzői/szerkesztői kör jelentős része „rendszeridegenné” vált vagy emigrált az országból.⁷²

Somló másik meghatározó tudományteremtő szerepe a *Társadalomtudományi Társaság* 1901-es megalapításához kapcsolható. Ennek a szervezetnek titkáráként (1901–1903), választmányi tagjaként (1902–1906) tevékenykedett, majd *Pikler Gyula* elnöksége alatt (1906–1913 között), a társaság alelnöki feladatait látta el.⁷³ A Társaság eredeti tagságát leginkább a nyugati értékeket magáénak valló polgári értelmiség adta, idővel azonban a baloldali liberális, a keresztény humanista és a szocialista értékrend követői is felvételt nyertek. A Társaság jellegzetes alakjai között – egy ideig biztosan – megfér egymás mellett *Vámbéry Rusztem*, *Jászi Oszkár* és testvére, *Vilmos*, *Kenéz Béla*, *Szende Pál*, *Pulszky Ákos* vagy épp *Pikler Gyula*. A világnézeti különbségek vezettek azonban ahhoz a fajsúlyos vezetési válsághoz 1905 és 1906 során, amelynek megoldásában – a fennálló vezetés ellen irányuló támadás kivédésében – *Somló Bódog* is aktív szerepet vállalt.⁷⁴ A Társaság volt a *Husadik Század* kiadója egészen 1919-ig, amikor a lapot és magát a Társaságot is betiltották.

4. A „*Somló-affér*”

Somló Bódog a tudományos eredményein túl legalább egy további esetben gyakorolt közvetlen hatást a magyar tudomány-, illetve oktatástörténelemre. A hagyományosan „*Somló-afférként*” ismert polémia⁷⁵ az oktatási és tudományos szabadság megőrzéséért vívott harcként emlékezhetünk.

A vitát *Somló Bódog* egyik 1903-as előadása robbantotta ki. A *Társadalomtudományi Társaságban Társadalmi fejlődés elméletéről és néhány gyakorlati alkalmazásáról* címmel tartott előadásában, melyet utóbb a *Husadik Században* is közölt,⁷⁶ evolucionista álláspontját kifejtve tört lándzsát a társadalmi fejlődés állami beavatkozással történő meggyorsítása mellett. Előadásában, illetve utóbb tanulmányában azonban számos, a konzervatív körök számára zavaró/vitatható megállapítást is tett. Így például „[f]elismerni a társadalom szükségszerű fejlődését [...], de nem tenni meg minden lehetőt arra nézve, hogy ez a fejlődés, ez az újraalkalmazkodás a lehető leggyorsabban és legsimábban végbemenjen, ép[p]en annyit jelentene, mint ismerni a villamosságot, de nem hajtani az emberiség szolgálatába, annyit jelentene, mint a robogó vasút mellett kanyargó országúton igavonó marhával utazni.”⁷⁷ Máshol pedig az oktatást (annak konzervatív módszertanát)

⁷² TAKÁCS 2016a, 195. p. 19. l.j.

⁷³ SZEGŐ 1976, 423. p. TAKÁCS 2016a, 196–197. pp.

⁷⁴ A *Társadalomtudományi Társaság* rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyvéből származó részleteket, melyek *Somló* tapsvihart kiváltó felszólalását is tartalmazzák, valamint *Somló*nak az ezt követően a (láztító) *Wolfner Pál* és *Pikler Gyula* közötti – tettelegesséig nem fajuló – párbaj előkészületeiben betöltött szerepéről l. TAKÁCS 2016b, 52–60. pp.

⁷⁵ Lásd részletesen: SZEGŐ 1976, 423–425. pp. SZEGVÁRI 2004, 93–99. l.j. és azokhoz kapcsolódó törzsszóveg; TAKÁCS 2016a, 198–200. pp.

⁷⁶ SOMLÓ 1903b.

⁷⁷ Uo. 402. p.

kritizálta – ma is figyelmet érdemlő szavakkal. Így szerinte az iskola „[c]saknem teljesen elmulasztja azt a feladatot, hogy a figyelmet előre, a reményteljes jövőre irányítsa, hanem kizárólag visszafelé fordítja. [...] [A] tanulás keserves munkáját túlnyomó részben oly dolgok megtanulására fordítjuk, a melyek már nem igazak.”⁷⁸

A Somlót érő – egy ideig a tudományos közegben zajló – vita az ugyanekkor Nagyváradon dolgozó Ady Endrének köszönhetően nyert nagy nyilvánosságot. Adynak a *Nagyváradai Napló*ban megjelent *Merénylet a nagyváradai jogakadémián – Somló Bódog ügye* című cikkét utóbb a *Budapesti Napló* is közölte. A vita megállíthatatlanul országos – sőt nemzetközi⁷⁹ – jellegűvé (és jelentőségűvé) dagadt, parlamenti interpelláció részét is képezte, egyúttal „színvallásra” készítette a nagyváradai jogakadémia kritikus professzorait.

A kar hét másik professzora közül öten felirattal fordultak a kultuszminiszterhez, és tőle kérték Somló Bódog felfüggesztését (ténylegesen elbocsátását). A vita súlyát hüien igazolja, hogy a nagyváradai oktatók feliratukban arra is hajlandók voltak, hogy Somló tanulmányának tartalmát „meghamisítsák”. Így bár Somló az alábbiakat írta egy helyütt: a „büntetőtörvénykönyvnek tehát a cselekedetek értékét nem szabad pusztán a fennálló társadalomra való tekintettel megítélnie, hanem azt az értéket kell alapul vennie, amely azoknak a társadalom állandó céljai szempontjából jut. Ez okból a büntető törvénynek nem lehet feladata mindannak a megtámadása, ami a fennálló társadalomra nézve ellenséges, hanem csak azáltal érheti el célját, a társadalom megvédését, ha a társadalom fennálló formájának megváltoztatására irányuló törekvéseket is respektálja.”⁸⁰ A nagyváradai oktatók azonban alább hivatkozott feliratukban a „társadalom fennálló formájának” fordulat mögé zárójellel a „tehát példánk szerint hazánkban a monarchikus államformának” mondatrészt helyezték⁸¹ – ezzel majdhogynem felségárulással megvádolva a fiatal tanárt. Ugyanígy kritikával illették Somlót „radikális”, „vallásellenes”, „izgató” véleményei miatt.⁸²

Somló a Wlassich Gyula⁸³ miniszterhez címzett levelében tiszteletteljesen, de tudományos igényességgel kiállt korábban képviselt álláspontja mellett. Levelében az „imputációt”, vagyis valamilyen gondolat valakinek tulajdonítását találta legsérlemesebbnek a bírálói részéről.⁸⁴ Wlassich Gyula végül a tudományos és oktatási szabadságot hirdető álláspontot tette magáévá, és nem függesztette fel az állásából Somló Bódogot. Bár Somló a miniszteri döntés nyomán feloldozást nyert a vádak alól, a körülötte kialakult kedvezőtlen kollegiális légkört érezve örömmel cserélte le nagyváradai katedráját a kolozsvárirra 1905-ben.⁸⁵

⁷⁸ Uo. 405. p.

⁷⁹ SZEGŐ 1976, 423–424. pp.

⁸⁰ SOMLÓ 1903b, 403–404. pp.

⁸¹ Idézi: TAKÁCS 2016b, 42. p.

⁸² A teljes feliratot l. uo. 42–45. pp.

⁸³ Wlassich Gyula korábbiól is ismerte Somló Bódogot. Még a pozsonyi jogakadémiára kiírt állás megpályázása előtt találkozott a miniszterrel személyesen Somló, minden bizonnyal segítőt jobbot remélve tőle a katedrára kerülést illetően, ám a találkozó vélhetően sikertelen maradt. Somló naplóbejegyzése szerint a miniszter „nem igen engedett szóhoz jutni.” Vö. TAKÁCS 2016a, 194. p. 12. l.

⁸⁴ Somló levelének vonatkozó részét l. uo. 200. p. 28. l.

⁸⁵ SZEGVÁRI 2004, 99. l. és ahhoz kapcsolódó törzsszöveg.

III. Fontosabb művei⁸⁶

A parlamentarizmus a magyar jogban. Gibbon Albert könyvkereskedése. Gombos nyomda. Kolozsvár, 1896.

A nemzetközi jog bölcséletének alapelvei. Franklin. Budapest, 1898.

Der Ursprung des Totemismus. Ein Beitrag zur materialistischen Geschichtstheorie [Pikler Gyulával társszerzőségben]. K. Hoffmann Rechtswissenschaftlicher Verlag. Berlin, 1900.

Ethika. [Stampfel-féle tudományos zsebkönyvtár 59.] Stampfel Károly. Budapest, 1900.

Jogbölcsélet. [Stampfel-féle tudományos zsebkönyvtár 75.] Stampfel Károly. Pozsony, 1901

Szociológia. [Stampfel-féle tudományos zsebkönyvtár 79.] Stampfel Károly. Pozsony. 1901

Állami beavatkozás és individualizmus. Politzer. Budapest, 1903. X. p.

A társadalmi fejlődés elméletéről és néhány gyakorlati alkalmazásáról [a Társadalomtudományi Társaság vitaindító előadása]. Huszadik Század. 4. évf. 1903. VII. kötet. 397–409. pp.

Jogbölcséleti előadások. 1. füzet: Általános rész. 2. füzet: A büntetőjog bölcsellete [Kézirat gyanánt]. k. n. [Sonnenfeld A. nyomdája]. Kolozsvár [nyomd.: Nagyvárad], 1906. 1. füzet: 1–134. p. 2. füzet:

Az objektív szociológia. Válasz Pikler Gyulának. Huszadik Század. 8. évf. 1907. XV. kötet. 209–219. pp.

Viszonzás Pikler Gyulának az Objektív Szociológia dolgában. Huszadik Század. 8. évf. 1907. XV. kötet. 458–471. pp.

A jog értékmérői. Huszadik Század. 11. évf. 1910. XXII. kötet. 1–14. pp.

A helyes jog. Huszadik Század. 11. évf. 1910. XXII. kötet. 390–395. pp.

A jog alkalmazásáról. Jogállam. Jog- és Államtudományi Szemle, 10. évf. 1911, 2. füzet, 97–103. pp. és 3. füzet. 177–189. pp.

Juristische Grundlehre. Verlag von Felix Meiner. Lipcse, 1917. X + 556. p.

Jogbölcsészet. Somló Bódog egyetemi ny. r. tanár Jogi Alaptan című műve nyomán. Grill Károly Könyvkiadója. Budapest, 1920. 133. p.

Platón államtana. Magyar Jogi Szemle. 1. évf. 1920. 5. szám. 290–300. pp.

Machiavelli. Társadalomtudomány. 1 évf. 1921. 1. szám. 41–69. pp.

Gedanken zu einer Ersten Philosophie. Közzétette: MOÓR GYULA. Walter de Gruyter & Co. Berlin–Lipcse, 1926.

⁸⁶ Somló tudományos műveinek és publicisztikáinak teljes listáját l. TAKÁCS 2016a, 225–237. pp.

IV. Irodalomjegyzék

- BODZSONI ISTVÁN: *Somló Bódog*. Létünk 1975/3–4. 123–143. pp.
- LON L. FULLER: *The Morality of Law*. Second Edition. New Haven, 1969.
- FUNKE, ANDREAS – SÓLYOM PÉTER (ed.): *Verzweifelt objektiv, Tagebuchnotizen und Briefe des ungarischen Rechtsphilosophen Felix Somló (1873–1920)*. Köln–Weimar–Wien, 2013.
- MEZEI PÉTER: *A jogházag kérdése régen és ma*. Jogelméleti Szemle 2002/2. <http://jesz.ajk.elte.hu/mezei10.html> (Letöltés ideje: 2020. március 15.)
- MEZEI PÉTER: *A bírák szerepe a jogrendszerben – Száz év magyar jogelméleti gondolkodóinak felfogásában*. Jogelméleti Szemle 2003/1. <http://jesz.ajk.elte.hu/mezei13.html> (Letöltés ideje: 2020. március 15.)
- MOÓR GYULA: *Somló Bódog*. Budapest, 1921.
- SZABADFALVI JÓZSEF: *A magyar jogbölcsélet gondolkodás kezdetei – Werbőczy Istvántól Somló Bódogig*. Budapest, 2011.
- SZABADFALVI JÓZSEF: *A kolozsvári egyetem szerepe a magyar jogbölcséleti gondolkodás megújításában*. Acta Universitatis Sapientiae – Legal Studies 2016/2. 213–237. pp.
- SZABÓ IMRE: *A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon*. Budapest, 1955.
- SZABÓ MIKLÓS: „Hűsz év” – kettétörve, *Somló Bódog színeváltozása*. Acta Universitatis Sapientiae – Legal Studies 2016/2. 239–256. pp.
- SZEGŐ KATALIN: *Somló Bódog és nemzedéke*. Korunk 1976/6. 420–426. pp.
- SZEGŐ KATALIN: (szerk.): *Somló Bódog: Értékfilozófiai írások*. Kolozsvár–Szeged, 1999.
- SZEGVÁRI KATALIN: *Somló Bódog jogelméleti munkássága*. Jogelméleti Szemle 2004/4. <http://jesz.ajk.elte.hu/szegvari20.html> (Letöltés ideje: 2020. március 15.)
- TAKÁCS PÉTER: *Somló Bódog élete és pályája*. In: TAKÁCS PÉTER (szerk.): *Állambölcséleti töredék – Somló Bódog írásai és hátrahagyott jegyzetei egy megírni tervezett Állambölcséletből*. Budapest, 2016. 191–223. pp. [TAKÁCS 2016a]
- TAKÁCS PÉTER: *Somló Bódog élet- és pályarajza dokumentumokkal illusztrálva*. Jog – Állam – Politika 2016/4. 3–71. pp. [TAKÁCS 2016b]
- TAKÁCS PÉTER: *Somló Bódog államelméletei – Az állam az örökkévalóság és a pillanat nézőpontjából*. In: TAKÁCS 2016a. 169–187. pp. [TAKÁCS 2016c]
- VARGA CSABA: *Bevezető gondolatok Somló Bódog állambölcséleti feljegyzéseinek korábban megjelent részeihez*. In: TAKÁCS 2016a. 157–167. pp.